

مؤلفه های اقتصاد مقاومتی در ادبیات رایج و در بیان مقام معظم رهبری

پدیدآورده (ها) : شعبانی، احمد؛ نخلی، سیدرضا
علوم سیاسی :: آفاق امنیت :: زمستان 1393 - شماره 25 (علمی-پژوهشی/ISC)
از 55 تا 88
آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1115533>

دانلود شده توسط : mostafa alavi

تاریخ دانلود : 19/10/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در ادبیات رایج و در بیان مقام معظم رهبری

احمد شعبانی^۱
سید رضا نخلی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۶/۲۳ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۲/۸/۵

فصلنامه آفاق امنیت/ سال هفتم / شماره بیست و پنجم - زمستان ۱۳۹۳

چکیده

یکی از ایده‌آل‌ها که همواره در مباحث اقتصاد کلان مطرح می‌شود، ثبات و پایداری اقتصاد کشورهاست. همواره امکان دارد بر اثر عوامل خارجی یا تحت تأثیر برخی عوامل داخلی این ثبات و پایداری با تهدید مواجه و حالت بی‌ثباتی در اقتصاد حاکم شود. یکی از دغدغه‌های اصلی اقتصاددانان و سیاست‌مداران بازگرداندن اقتصاد کشورها به شرایط ثبات و پایداری است. در ادبیات اقتصاد متعارف درباره فشارهای خارجی که به اقتصاد کشورها وارد می‌شود، مطالعات فراوانی انجام گرفته و از مفاهیم خاصی برای سنجش و ارزیابی ورود این فشارها و میزان تحمل و مقاومت اقتصادها در برابر فشارها بهره گرفته شده است. مفاهیمی مانند تاب‌آوری، آسیب‌پذیری اقتصادی، شکنندگی اقتصادی، پایداری و تداوم، استحکام و پیوستگی متقابل، ثبات، مقاوم بودن مدلها و نهادها و وضعیت یکنواخت اقتصاد کلان به نحوی به بحث ورود فشارهای خارجی به اقتصاد و نحوه واکنش اقتصاد کلان به این فشارها می‌پردازد. از سوی دیگر در اقتصاد ایران بعد از اعمال تحریم‌های اقتصادی و جنگ اقتصادی که کشورهای مستکبر در دهه اخیر علیه ملت و نظام جمهوری اسلامی ایران راه انداختند، رهبر معظم انقلاب در سال ۱۳۸۹ اولین بار در سخنان خود در جمع کارآفرینان واژه «اقتصاد مقاومتی» را به کار بردند و به تدریج مؤلفه‌های این نوع اقتصاد را تبیین کردند. در این مقاله به تمایز میان مؤلفه‌های موجود در ادبیات اقتصادی متعارف که به نوعی به مفهوم اقتصاد مقاومتی شباهت دارند (با تمرکز بر دو مفهوم تاب‌آوری و آسیب‌پذیری) و مفهوم اقتصاد مقاومتی در بیان مقام معظم رهبری پرداخته و در جمع‌بندی تحلیل، مقایسه‌های مفهومی میان تمایزهای این مفاهیم انجام می‌شود.

واژگان کلیدی

تاب‌آوری، آسیب‌پذیری اقتصادی، اقتصاد مقاومتی، بیانات مقام معظم رهبری

۱. دانشیار دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق (ع)

۲. دانشجوی دکتری اقتصاد دانشگاه اصفهان

مقدمه

چهار سال پس از رحلت جانشوز امام خمینی(ره) و انتصاب آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان رهبر جمهوری اسلامی ایران و از سال ۱۳۷۲، سنت پیام‌های نوروزی مقام معظم رهبری به سمت شعارهای اقتصادی متمایل شده است. تأکیدهای ایشان به موضوع «عدالت اجتماعی» در نوروز ۱۳۷۲، «وجدان کاری و انضباط اجتماعی» در سال ۱۳۷۳، «انضباط اقتصادی و مالی و مقابله با اسراف و زیاده‌روی و توصیه به صرفه‌جویی» طی سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۷، «تأکید بر مسئله اشتغال» در سال ۱۳۸۰ و نیز نام‌گذاری‌های سالانه ایشان با تأکید بر موضوعات اقتصادی مانند سال ۱۳۸۷ به عنوان سال «نوآوری و شکوفایی»، سال ۱۳۸۸ به عنوان سال «اصلاح الگوی مصرف»، سال ۱۳۸۹ به عنوان سال «همت مضاعف و کار مضاعف»، سال ۱۳۹۰ به عنوان سال «جهاد اقتصادی»، سال ۱۳۹۱ به عنوان سال «تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی» و در نهایت سال ۱۳۹۲ به عنوان سال «حماسه سیاسی و حماسه اقتصادی» و نیز نام‌گذاری دهه جاری به عنوان «دهه عدالت و پیشرفت» و مطرح کردن مباحث بنیادین اقتصادی مثل «الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و اقتصاد مقاومتی»، همگی شواهدی روشن و صریح بر جهت‌دهی مدیریت اقتصادی کشور به سمت الگوی جامع و کارآمد مدیریت اقتصادی در کشوری اسلامی با توجه به آرمان‌های بلند خمینی کبیر(ره) و شهدای دفاع مقدس و تمام دلسوزان انقلاب اسلامی در صدور انقلاب و فرهنگ‌سازی در سطح بین‌المللی و ارائه سبک مدیریتی برتر مبتنی بر اصول اسلامی است.

با دقت در بیانات مقام معظم رهبری می‌توان اصول فکری و مؤلفه‌های الگوی اقتصادی مد نظر ایشان را شناسایی کرد. بنا به جایگاه نهاد رهبری که مبتنی بر اصول نظری ولایت فقیه است که حضرت امام(ره) ارائه و اجرایی کردند و نیز مطابق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، طی چند سال اخیر رهبر معظم انقلاب اسلامی طبق مؤلفه‌های اسلامی و ایرانی و با توجه به وضع موجود اقتصادی کشور و نیز الگوی مطلوب اقتصادی مناسب برای ایران اسلامی، خطوط کلی مدیریت اقتصادی کشور را برای تمام نهادهای اقتصادی - نهادهای حکومتی و غیرحکومتی- تبیین کرده‌اند. می‌توان با کنار هم قرار دادن آماره‌های موجود در کلام ایشان، کلیت الگوی اقتصادی ایده‌آل برای مدیریت اقتصادی کشور را مشخص و حتی قطعات مورد استفاده برای تکمیل آن الگو و بروز مفهوم مد نظر ایشان را با تمام محدودیت‌های موجود

شناسایی کرد. در تبیین الگوی اقتصادی مد نظر رهبر معظم انقلاب، با توجه به نظام ایدئولوژیکی و اسلامی حاکم بر ایران و نیز سیاست‌های ستیزه‌جویانه و استکباری ابرقدرت‌ها و وضعیت اقتصادی کشور در تمام بخش‌ها، آخرین و کامل‌ترین الگوی مد نظر ایشان تاکنون، الگوی اقتصاد مقاومتی بوده که لازم است ابعاد و مؤلفه‌های آن از نظر ایشان - به عنوان فردی صاحب‌نظر و دارای ایده و نیز آگاه و مطلع از تمام جوانب اقتصادی کشور- شناسایی و بررسی شود.

در این مقاله سعی شده است با روش تحلیل عقلی و محتوا و استناد به متون بیانات مقام معظم رهبری درباره این الگوی اقتصادی، تحلیلی مقایسه‌ای میان مفاهیم رایج در ادبیات متداول اقتصادی و نیز مفهوم اقتصاد مقاومتی مد نظر مقام معظم رهبری انجام گیرد. از این رو به هشت تعبیر و مفهوم مشابه اقتصاد مقاومتی در این مقاله اشاره می‌شود که تمرکز اصلی بر دو مفهوم تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی به عنوان شبیه‌ترین مفاهیم به اقتصاد مقاومتی است. از سوی دیگر با بررسی سابقه بیانات مقام معظم رهبری در حوزه مسائل اقتصادی کشور، به بیانات گهربار و برگرفته از تفکر خلاق، جامع‌بینانه و مبتنی بر اصول اسلامی ایشان درباره مسائل اقتصادی و مسائل سیاسی اثرگذار بر مباحث اقتصادی در حوزه‌های مختلف اقتصادی کشور و حوزه‌های مهم در تبیین اقتصاد مقاومتی به منظور استخراج مؤلفه‌های این سبک مدیریت اقتصادی کشور اشاره و در نهایت جمع‌بندی خواهد شد.

پیشینه تحقیق

به دلیل اینکه واژه اقتصاد مقاومتی تدبیر مقام معظم رهبری بوده، در این خصوص تحقیقات خارجی انجام نشده است و تنها درباره مقاوم بودن اقتصاد، مؤلفه‌هایی در ادبیات غرب وجود دارد که در قسمت بعد به آنها اشاره می‌شود؛ ولی در کشور درباره موضوع اقتصاد مقاومتی تحقیقاتی انجام گرفته است. ابراهیمی و زیرک (۱۳۹۱) رابطه علی شاخص مقاومتی در اقتصاد ایران و سرمایه‌گذاری در کشور را بررسی کرده‌اند. در این تحقیق که از مدل GARCH استفاده شده، متغیرهای اندازه بازار، سرمایه انسانی، زیرساخت‌های اجتماعی و نهادها، رابطه معنادار و مثبتی بر رویکرد مقاومتی در اقتصاد کشور دارند. در تحقیق دیگر، ترابزاده جهرمی و همکارانش (۱۳۹۲) در تبیین مفهوم اقتصاد مقاومتی ابتدا ابعاد موضوع را شناسایی و موضوعات را به ترتیب اولویت طبقه‌بندی کرده‌اند و در نهایت مدل مفهومی سخنان مقام معظم رهبری

را با روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد درباره ابعاد، ویژگی‌ها و الزامات اقتصاد مقاومتی استخراج کرده‌اند. میرمعزی (۱۳۹۱) در تحقیق خود با استفاده از روش تحلیلی عقلی و تحلیل متن به دنبال ارائه تفسیری روشن از اقتصاد مقاومتی است که مستند به سخنان مقام معظم رهبری باشد. از نظر وی، اقتصاد مقاومتی شکل خاصی از نظام اقتصادی اسلامی است که در وضعیت همه‌جانبه اقتصادی دشمن پدید می‌آید. فشاری و پورغفار (۱۳۹۳) در تحقیقی دیگر به تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در ایران پرداخته‌اند و توجه به کیفیت، قیمت و تنوع در کالای داخلی، اصلاح مدیریت اجرایی و اتخاذ تدابیر خودکفایی در برخی زمینه‌ها را برای تحقق اقتصاد مقاومتی لازم دیده‌اند. فروغی‌زاده (۱۳۹۳) در پایان‌نامه ارشد خود به تبیین مفهومی اقتصاد مقاومتی و همچنین شاخص‌سازی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی پرداخته و با الهام از تعریف تاب‌آوری اقتصادی در ادبیات اقتصادی رایج، به تعریف چند شاخص ترکیبی اقتصاد مقاومتی مبادرت کرده است که عبارت‌اند از: تاب‌آوری دولت، تاب‌آوری تجارت خارجی، تاب‌آوری در بخش تولید، تاب‌آوری محیط کلان اقتصاد و تاب‌آوری اجتماعی. وی با استفاده از روش AHP به وزن‌دهی و تعیین میزان اهمیت زیرشاخص‌ها در شاخص‌های ترکیبی پرداخته و تاب‌آوری محیط کلان اقتصاد را به عنوان مهم‌ترین شاخص، اولویت‌بندی و در نهایت شاخص‌های اقتصاد مقاومتی را در ایران ارزیابی و سیاست‌هایی برای مقاوم‌سازی اقتصاد ایران ارائه کرده است.

مفاهیم نزدیک به اقتصاد مقاومتی در ادبیات رایج

درباره مفاهیمی که به نحوی با مفهوم اقتصاد مقاومتی قرابت مفهومی دارند، می‌توان به هشت مفهوم اشاره کرد که هر یک دارای تاریخچه، تعریف و مدلی مشخص در ادبیات رایج اقتصادی است. دو مفهوم از این مفاهیم هشت‌گانه قرابت معنایی زیادی با مفهوم اقتصاد مقاومتی دارند که در اینجا به طور مفصل ابعاد آنها تبیین می‌شود. به سایر مفاهیم نیز به اختصار اشاره خواهد شد.

۱. تاب‌آوری اقتصادی^۱

یکی از مؤلفه‌های اقتصادهای نزدیک به اقتصاد مقاومتی در شرایط بحران، اقتصادی است که تاب‌آوری داشته باشد. مفهوم تاب‌آوری از ریشه لاتین Resilient به معنای

توانایی مجدد برخاستن اخذ شده است. این مفهوم در ادبیات سایر رشته‌ها مانند روان‌شناسی و حتی زیست‌بوم‌شناسی، واژه‌ای مهم است، اما تعریف مشخص و مشترکی از این مفهوم در رشته‌های علمی مختلف وجود ندارد. تعاریف تاب‌آوری عموماً به توان بازیابی و ترمیم جوامع پس از وقوع فجایع مربوط می‌شود^۱ که در بعد اقتصادی می‌توان به سه تعریف مهم از آن اشاره کرد:

تاب‌آوری ایستای اقتصادی: توانایی یک موجود یا سیستم اقتصادی برای حفظ کارکرد خود (مثلاً تداوم تولید) هنگام ورود شوک؛
تاب‌آوری ذاتی: توانایی تعامل با بحران؛
تاب‌آوری تطابقی: توانایی سیستم در مواقع بحرانی برای حفظ کارکرد خود بر مبنای نبوغ یا تلاش بیشتر (Rose, 2007).

تاب‌آوری اقتصادی در بیان بریگوگلیو تا حدی به میزان استقامت اقتصاد در برابر آثار منفی شوک‌های خارجی اشاره دارد که در این بیان ممکن است به عنوان عامل مقابل آسیب‌پذیری اقتصادی به کار رود (Briguglio, 2013). وی بین مفهوم تاب‌آوری اقتصادی، که نتیجه سیاست پیش‌بینی شده است، و مفهوم آسیب‌پذیری اقتصادی، که از ویژگی‌های ذاتی اقتصاد به شمار می‌آید، تمایز قائل شده است. به عقیده وی، اصطلاح تاب‌آوری در دو معنا می‌تواند به کار رود: الف) توانایی اقتصاد در جذب اثر شوک‌های اقتصادی خارجی؛ ب) بی‌اثر کردن آثار زیان‌بار چنین شوک‌هایی. توانایی اقتصادی که دارای انعطاف‌پذیری اقتصادی است، در جذب شوک‌های خارجی، این اقتصاد را قادر به بهبود پس از ورود آثار شوک خواهد کرد. در موارد انعطاف‌ناپذیری اقتصادی، مانند انعطاف‌ناپذیری در بازارهای اقتصادی، این توانایی محدود خواهد شد. توانایی اقتصاد در بی‌اثر کردن شوک‌های اقتصادی، به قابلیت و بودن فضای کافی در مانور اقتصاد بستگی دارد. برای مثال در موقعیت مالی قوی، سیاست‌گذاران اقتصادی می‌توانند با استفاده از هزینه‌های احتیاطی یا کاهش مالیات، اثر شوک‌های منفی خارجی بر اقتصاد را خنثی کنند (Briguglio, 2004).

در خصوص مفهوم تاب‌آوری تعاریف مختلفی ارائه شده است. عموماً این تعاریف حول مفهوم تاب‌آوری در ارتباط با اجتماع هستند؛ به این معنا که به چگونگی واکنش یک اجتماع در برابر برخی اتفاقات ناگوار می‌پردازند. یکی از روش‌های طبقه‌بندی خیل عظیم تعاریف در این خصوص، استفاده از «تقابل بودن در برابر شدن» است.

۱. واژه Resilier به معنای توانایی برخاستن مجدد است.

بسیاری از تعاریف هستی‌شناختی تاب‌آوری با عبارت توانایی ... شروع می‌شود (برای مثال توانایی اجتماع‌ها در تحمل شوک‌های خارجی وارده بر زیرساخت‌های اجتماعی (Adger, 2000) یا توانایی اعضای اجتماع برای انجام اقدامی اندیشمندانه و جمعی برای علاج آثار یک مشکل (Gundersen & Folk, 2005)). یکی دیگر از روش‌های تعریف تاب‌آوری استفاده از «تقابل سازگاری (تطابق) و مقاومت» است. در تعریف سازگاری، اجتماع با تغییر در چگونگی کارکرد خود یا با استفاده مبتکرانه از منابع، با مشکلات سازگار می‌شود (برای مثال توانایی افراد و جوامع برای تعامل با فشارهای بلندمدت (Ganor, 2003)). در طرف مقابل در تعریف مقاومت، اجتماع در برابر مشکلات مقاومت می‌کند تا از تغییر اجتناب کند. در واقع تاب‌آوری این اجتماع به میزان مشکلاتی بستگی دارد که می‌تواند بدون ازهم‌پاشیدگی تحمل کند (از تعریف تاب‌آوری در معنای مقاومت می‌توان به این تعریف اشاره کرد: حفاظت از سرمایه‌های طبیعی در بلندمدت (Ott, 2004) یا میزان تغییر یا ازهم‌پاشیدگی لازم برای تغییر شکل محافظت از سیستم در مقابل مجموعه‌ای از فرایندها (Anderies, 2004)). روش سوم در طبقه‌بندی تعاریف تاب‌آوری، «طبقه‌بندی برحسب خط سیر» است. منظور از خط سیر، واکنش اجتماع به مشکلات یا خط سیر تغییر اجتماع از مشکلات است. روش دیگر طبقه‌بندی تعاریف «براساس پیش‌بینی‌پذیری» است؛ به این معنا که پیش‌بینی شود یک اجتماع چقدر در دستیابی دوباره به عاملیت خود در مقایسه با اجتماع‌های دیگر تواناست.

در جمع‌بندی از تعاریف تاب‌آوری باید گفت انتخاب بهترین تعریف بسیار دشوار است؛ زیرا هر یک از منطری به بحث وارد می‌شود و هر یک ارزش خاص خود را دارد. یکی از این تعاریف، تعریف مؤسسه تاب‌آوری منطقه‌ای و اجتماع (CARRI) است که بر ارتقای تاب‌آوری اجتماع‌ها تمرکز کرده است. مطابق نظر این مؤسسه، یک تعریف از تاب‌آوری باید موارد زیر را دربرگیرد:

- اینکه تاب‌آوری مشخصه ذاتی و پویا برای اجتماع است (یعنی در سراسر عمر اجتماع وجود دارد).

- اینکه قابلیت سازگاری (انطباق) در مرکزیت مفهوم تاب‌آوری وجود دارد.
- هرگونه سازگاری باید باعث ارتقای اجتماع شود (یعنی خروج مثبت اجتماع بعد از بروز مشکلات).

- تاب‌آوری باید به‌گونه‌ای تعریف شود که توانایی پیش‌بینی‌های مفید درباره توانایی اجتماع در بازیابی و بهبود مشکلات را به دست دهد.

بر این مبنا، این مؤسسه این تعریف را ارائه می‌دهد: تاب‌آوری اجتماع عبارت است از قابلیت پیش‌بینی خطر، محدود کردن آثار و بازگشت سریع به حالت عادی از طریق احیا، قابلیت سازگاری و انطباق، تحول و رشد در مواجهه با تغییرات پرتلاطم (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴).

با توجه به اینکه نمی‌توان از همه تهدیدها و فجایع برای جوامع جلوگیری کرد، مفهوم تاب‌آوری در جوامع در تمام ابعاد زندگی به خصوص در جوامع توسعه‌یافته و مدرن جایگاهی ویژه یافته است. با توجه به اینکه ابعاد تاب‌آوری بسیار متنوع است، مدل‌ها و شاخص‌های مختلف در این راستا ارائه شده که هر یک به نوعی، ابعادی را برای تاب‌آوری در نظر گرفته‌اند. یکی از این مدل‌ها مدل PEOPLES است که در چهار زمینه فنی، سازمانی، اجتماعی و اقتصادی، به هفت بعد از ابعاد تاب‌آوری اجتماع در قالب مدل خود اشاره کرده است که عبارت‌اند از:

۱. جمعیت و ساختار جمعیتی (ترکیب، توزیع، اوضاع اجتماعی - اقتصادی جمعیت و ...)
۲. ابعاد زیست‌محیطی (اکوسیستمی) (کیفیت هوا، خاک، زیست توده، تنوع زیستی و ...)
۳. خدمات سازمان‌یافته دولتی (خدمات قانونی و امنیتی، خدمات سلامت و ...)
۴. زیرساخت‌های فیزیکی (امکانات، خطوط زندگی و ...)
۵. سبک زندگی و شایستگی جامعه (کیفیت زندگی و ...)
۶. توسعه اقتصادی (مالی، تولید، توزیع، اشتغال و ...)
۷. سرمایه فرهنگی و اجتماعی (خدمات آموزشی، مراقبت از کودکان، سالمندان و ...)

هریک از این ابعاد، زیربخش‌هایی دارند که به نمونه‌هایی از آنها نیز اشاره شده است. کلیت مدل، قابلیت تاب‌آوری را برای هر زمان و نه فقط هنگام وقوع مشکلات دارد و ظرفیت خوبی در توسعه مدل‌های کمی و کیفی در زمینه تاب‌آوری در اختیار پژوهشگران این حوزه قرار می‌دهد. در این مدل به موارد زیر توجه شده است:

- مقدار اختلالی که اکوسیستم می‌تواند بدون تغییر چشم‌گیر در کارکرد و ساختارهای خود تحمل کند.

- نقش خدمات دولتی در پاسخ‌های خودبه‌خودی افراد و افراد مجاور به حوادث شدید؛

- امکاناتی مانند مسکن، امکانات تجاری و فرهنگی و خطوط زندگی شامل عرضه غذا، مراقبت‌های بهداشتی، آب و برق، حمل و نقل؛

- تاب‌آوری یک پروسه ساده و منفعلانه نیست، بلکه فرایندی فعالانه است که به توانایی مردم در تصور آینده‌ای جدید بستگی دارد.

- تاب‌آوری جامعه به میزان زیادی به شرایط اقتصادی و سطح توسعه‌یافتگی اقتصادی جوامع وابسته است.

- جوامع با درجه بالای سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی، مکان مناسبی برای تشویق مردم در سرمایه‌گذاری در فعالیت‌ها هستند (Plevris et al, 2011).

یکی از شاخص‌هایی را که در خصوص تاب‌آوری مطرح است، بریگوگلیو طرح کرده است. وی متغیرهای زیر را به عنوان مؤلفه‌های آن در نظر گرفته است:

۱. ثبات اقتصاد کلان: متغیرهای مرتبط با تعادل نداشتن مانند تغییرات قیمت‌ها، بدهی و کسری مالی دولت، حساب جاری تراز پرداخت‌ها، بیکاری و نرخ‌های مبادله ارزی که هر یک به نوعی باعث بی‌ثباتی تولید ناخالص داخلی و ناپایداری اقتصاد می‌شوند، از جمله متغیرهای مرتبط با این قسمت از شاخص تاب‌آوری هستند. وی در این مؤلفه سه شاخص تعریف کرده است که عبارت‌اند از: الف) نسبت کسری بودجه به تولید ناخالص داخلی؛ ب) نسبت بدهی خارجی به تولید ناخالص داخلی؛ ج) شاخص فلاکت ساخته‌شده از نرخ‌های تورم و بیکاری (Briguglio et al, 2009).

۲. کارایی بازار: کارایی بازار از جمله مؤلفه‌های مؤثر بر تاب‌آوری است. محققان تحلیل می‌کنند که اگر بازارها در پی بروز یک شوک خارجی خود را به سرعت تعدیل کنند، ریسک آثار منفی چنین شوک‌هایی به نسبت زمانی که بازار در حالت بی‌تعادلی قرار داد، بسیار کمتر خواهد بود. در واقع بدون تنظیم بازار، منابع به صورت کارا تخصیص نمی‌یابند که موجب زیان رفاهی همراه با کمبود، منابع بیکار و ظرفیت‌های بلا استفاده خواهد شد (Gwartney & Lawson, 2005).

۳. حکمرانی خوب: حکمرانی خوب با حفظ حاکمیت قانون، حقوق مالکیت و نیز ارائه خدمات و کالاهای عمومی از طریق نهادها و مکانیزم‌هایی که برای مدیریت امور کشور به کار می‌روند، سنجیده می‌شود. بریگوگلیو برای سنجش این مؤلفه در شاخص تاب‌آوری، از بخش «نظام حقوقی و حقوق مالکیت»^۱ در شاخص جهانی آزادی اقتصادی استفاده کرد. وی استدلال می‌کند که بدون حکمرانی خوب، شوک‌های

1 . Legal System & Property Rights

خارجی موجب آشفتگی اقتصادی و اجتماعی می‌شود و به تبع آن آسیب‌های اقتصادی بروز می‌کند. در واقع شوک‌های خارجی در فضای حکمرانی خوب بهتر جذب و خنثی می‌شوند (Briguglio et al, 2009). در برخی مطالعات، حکمرانی خوب همراه با نهادها دیده شده است، زیرا نهادها برای اجرای حقوق مالکیت و نظام‌های قضایی و اداری ضروری‌اند (Brown, 2010). نهادهای ضعیف مستقیماً مانع مدیریت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی می‌شوند و به واسطه عوامل متعدد از جمله فقدان جذابیت سرمایه‌گذاری، مانع رشد اقتصادی نیز می‌شوند.

۴. توسعه اجتماعی: بریگوگلیو شاخص توسعه اجتماعی را در قالب سلامت و آموزش دیده (در برخی تحقیقات از نظم اجتماعی، فقر، ارتباطات نیز استفاده شده است) و معتقد است توسعه اجتماعی و همبستگی اجتماعی، نشانه تعامل اجتماعی فعال در جامعه است و مؤلفه اساسی تاب‌آوری اقتصادی هستند. تعامل اجتماعی فعال در جامعه باعث کاهش هزینه‌های مبادلاتی و طرح دیدگاه‌های اصلاحی مشترک در برابر شوک‌های منفی و بالطبع رشد و ثبات اقتصادی می‌شود (Briguglio et al, 2009).

۵. مدیریت زیست طبیعی: مدیریت زیست‌محیطی به عنوان نهاد، مقررات، تجارب و ... موجب حفاظت، حمایت و استفاده از منابع طبیعی شود. لازمه این امر، ترتیب دادن نظام‌های قانونی، قضایی و آموزشی مناسب در زمینه‌های مختلف زیست‌محیطی است (Briguglio et al, 2009).

یکی دیگر از مفاهیم مرتبط با تاب‌آوری، آینده تاب‌آور^۱ است که به اقداماتی اشاره دارد که می‌توان قبل از بروز مشکلات انجام داد. تصمیم‌گیرندگان قبل از بروز مشکلات، قادر خواهند بود فرصت‌هایی برای بازسازی و بهبود عملکرد سیستمی ایجاد و به نحوی از تغییرات پیچیده در راستای عملکردهای مثبت اجتماعی استفاده کنند. برای این اقدام لازم است جوامع برخی شرایط و ویژگی‌های را داشته باشند که عبارت‌اند از:

- آمادگی در مقابل تغییرات ناگهانی شامل تشخیص، درک و کمک گرفتن از فرصت‌های به‌وجودآمده از مشکلات؛
- در دست گرفتن ابتکار عمل و انجام کارهایی که باعث افزایش قدرت تاب‌آوری می‌شود.
- هوشیاری و آگاهی سیستم‌ها؛

- یادگیری بی‌وقفه؛
- آمادگی برای شکست سیستم؛
- خوداتکایی با استفاده از فرصت‌های آموزشی؛
- ایجاد اشتیاق در محقق شدن تاب‌آوری در برابر مشکلات؛
- ایجاد فضایی مناسب برای تشویق افراد به همکاری (Platt, 2013).

۲. آسیب‌پذیری اقتصادی^۱

واژه آسیب‌پذیری برگرفته واژه لاتین *Vulnerare* (به معنای مجروح کردن) است که در معرض آسیب قرار گرفتن و تزلزل و ناپایداری معنی می‌دهد (-merriam Webster Dictionary). این مفهوم از زمانی در ادبیات اقتصادی رواج یافت که مطالعاتی روی قدرت پایین اقتصادی برخی کشورهای بسیار کوچک انجام شد که در زمره کشورهای با ریسک بسیار زیاد به لحاظ رشد و عملکرد اقتصادی بودند؛ در حالی که این ریسک‌ها لزوماً اثری بر درآمد سرانه آنها نگذاشته بود (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴). براساس مطالعات گیلامونت، آسیب‌پذیری اقتصادی به معنی ضربه دیدن (اثرپذیری منفی) از اتفاقات پیش‌بینی‌ناپذیر به خصوص اتفاقات اقتصادی است (Guillaumont, 1991). درباره آسیب‌پذیری اقتصادی، عموماً به دو نوع عامل اشاره می‌شود: عواملی که ویژگی ذاتی اقتصادی یک کشور محسوب می‌شوند مانند بازارهای کوچک داخلی و ویژگی‌هایی که منتج از سیاست‌های دولت‌های این کشورها هستند مانند تورم و کسری بودجه (Briguglio et al, 2009). با این حال برخی محققان این حوزه، آسیب‌پذیری یک کشور را ناشی از ویژگی‌های ذاتی اقتصاد کشور معرفی می‌کنند؛ مانند آزادی تجارت بین‌الملل، درجه آزادی اقتصادی بالا، درجه بالای تمرکز صادراتی یک کشور (Cordina, 2008). یکی از مسائلی که درباره آسیب‌پذیری مطرح است، رابطه اندازه کشورها با میزان آسیب‌پذیری آنهاست. محققان در این زمینه دریافتند که کشورهای کوچک تمایل بیشتری به آسیب‌پذیری اقتصادی بالاتر در مقایسه با کشورهای بزرگ دارند (Atkins et al, 2000; Turvey, 2007) و این مسئله باعث می‌شود درک و تعریف مناسب از آسیب‌پذیری برای کشورهای کوچک بسیار ضروری و مهم باشد (Bishop, 2012). البته این به معنای ضعیف و ناتوان بودن اقتصاد کشورهای کوچک نیست و حتی موارد بسیاری وجود دارد که کشورهای کوچک به

1 . Economic Vulnerability

لحاظ عملکرد اقتصادی، از بسیاری کشورهای بزرگ پیشی جسته‌اند و این مسئله به استراتژی‌هایی بستگی دارد که این کشورها اتخاذ کرده‌اند (Armstrong & Read, 2003).

شاخص‌های مختلفی درباره اندازه‌گیری آسیب‌پذیری اقتصادی مطرح شده است. برای مثال بریگوگلیو شاخصی از آسیب‌پذیری اقتصادی مطرح کرده و ۱۱۴ کشور را تحت پوشش قرار داده است. وی از روش Max-min برای بازمقیاس متغیرها استفاده کرده و برای محاسبه شاخص، از میانگین ساده امتیازات مؤلفه‌ها بهره برده است. این شاخص مبتنی بر سه مؤلفه زیر است:

۱. قرار گرفتن در معرض شرایط اقتصادی خارجی (که با نسبت واردات و صادرات به تولید ناخالص داخلی اندازه‌گیری می‌شود).

۲. دوری و جزیره بودن (که با نسبت هزینه‌های حمل و نقل به عایدات صادراتی اندازه‌گیری می‌شود).

۳. استعداد قرار گرفتن در معرض بلایای طبیعی (که با آسیب بلایا به نسبت تولید ناخالص داخلی اندازه‌گیری می‌شود) (Briguglio, 1995).

وی در سال ۱۹۹۷ با اضافه کردن سه متغیر، شاخص خود را اصلاح کرد که عبارت‌اند از: تمرکز صادرات، وابستگی به واردات استراتژیک، وابستگی به منابع مالی خارجی. وی همچنین شاخص استعداد در معرض بلایای طبیعی قرار گرفتن را حذف کرد (Briguglio, 1997).

بعدها طبق روش‌شناسی بریگوگلیو در سال ۱۹۹۵، محققان شاخص دیگری را به نام «وابستگی به منابع خارجی و وابستگی گردشگری» مطرح کردند (Chander, 1996; wells, 1996; Crowards, 2000-1999).

شاخص دیگری از آسیب‌پذیری اقتصادی ارائه شد که چهار مؤلفه داشت:

۱. آزادی اقتصادی (نسبت واردات و صادرات به تولید ناخالص داخلی)؛

۲. وابستگی به صادرات کالاها و خدمات محدود؛

۳. وابستگی به واردات استراتژیک (میانگین واردات انرژی تجاری به عنوان درصدی

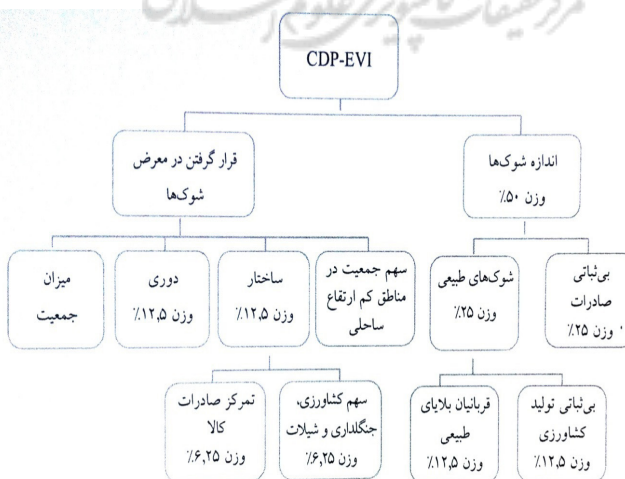
از تولید داخلی انرژی)؛

۴. حاشیه‌ای بودن^۱ (نسبت هزینه حمل و نقل به تجارت) (Briguglio & Galea, 2003).

همواره دانشمندان برای شاخص‌های فوق که برگرفته از روش‌شناسی بریگوگلیو

بودند، مزایا و معایبی را مطرح کردند که موجب شد اصلاحاتی در آن انجام دهند. روش دیگری را که اتکینز در اندازه شاخص آسیب‌پذیری به کار رفت، استفاده از روش رگرسیون بود. وی بی‌ثباتی تولید ناخالص داخلی را به عنوان نماینده آسیب‌پذیری در نظر گرفت و سپس این متغیر را بر آزادی اقتصادی (نسبت صادرات کالاها و خدمات غیرعامل به تولید ناخالص داخلی)، فقدان تنوع (شاخص تنوع آنکتاد در مورد صادرات) و اثر بلایای طبیعی (نسبتی از جمعیت که از بلایای طبیعی متأثر شده‌اند) رگرس کرد و عدد ضریب هر یک از این متغیرها را به عنوان وزنی برای میانگین‌گیری از مؤلفه‌های آسیب‌پذیری به کار برد (Atkins et al, 1998-2000). یکی دیگر از شاخص‌های آسیب‌پذیری اقتصادی، شاخصی است که کمیته سیاست‌های توسعه سازمان ملل متحد (CDP¹) ارائه کرده است. جدیدترین نسخه از این شاخص مربوط به سال ۲۰۱۱ است. این شاخص برای انعکاس ریسک همراه با شوک‌های بیرونی طراحی شده است که اندازه شوک‌ها و ویژگی‌های ساختاری کشور را مد نظر قرار می‌دهد (UNDESA, 2011; Guillaumont, 2009). این شاخص در نسخه آخر خود، دو مؤلفه با وزن یکسان دارد که عبارت‌اند از: اندازه شوک‌ها و قرار گرفتن در معرض شوک‌ها که هر یک مؤلفه‌های فرعی دارند (در شکل زیر آمده است). متغیرهای این شاخص با روش Max-min بازمقیاس‌دهی شده‌اند.

برخی دیگر از شاخص‌های تخصصی‌تر نیز در اندازه‌گیری آسیب‌پذیری اقتصادی وجود دارند؛ برای مثال شاخص Baritto با عنوان شاخص آسیب‌پذیری جغرافیایی (GVI¹) که آسیب‌پذیری نسبت به شوک‌های مالی و اقتصادی را شاخص‌سازی کرده است. مؤلفه‌های این شاخص عبارت‌اند از:

- اثر بلایای طبیعی بر رشد اقتصادی از طریق نابودی زیرساخت‌های اقتصادی (متغیر: نسبت زبان‌های اقتصادی به تشکیل سرمایه خالص)؛

- میزان فقر در کشور؛

- سهم تولید نخستین در تولید ناخالص داخلی (هر چه این مؤلفه بیشتر باشد، اثرپذیری کشور از شوک‌های خارجی بیشتر است) (Baritto, 2008).

در همه مطالعاتی که درباره اندازه‌گیری شاخص آسیب‌پذیری کشورهای مختلف انجام گرفت، شاخص آسیب‌پذیری برای کشورهای کوچک، بسیار بیشتر از کشورهای بزرگ بود (Cordina, 2008).

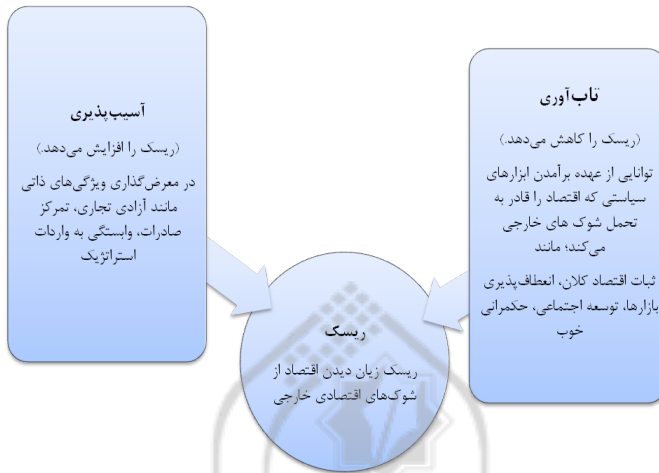
رابطه مشخص و واضحی بین تاب‌آوری و آسیب‌پذیری وجود دارد. آسیب‌پذیری با در معرض شوک‌های خارجی قرار گرفتن همراه است و تاب‌آوری با سیاست‌هایی که کشورها را قادر می‌سازند در برابر آثار منفی حاصل از شوک‌های خارجی، تاب‌آور باشند یا آسیب‌ها را حداقل کنند. نکته مهم در این مبحث این است که نمی‌توان بر روی خواص بد اقتصادی در جوامع را تنها ناشی از آسیب‌پذیری دانست، بلکه علاوه بر آسیب‌پذیری، تاب‌آوری نیز بسیار مهم است. ممکن است کشورهایی به لحاظ آسیب‌پذیری، مرتبه بالایی داشته باشند، اما به دلیل اتخاذ سیاست‌های تاب‌آوری بسیار مطلوب، به خواص مطلوب اقتصادی دست پیدا کنند. در واقع نتایج مطلوب یا نامطلوب اقتصادی، بستگی به تعامل میان آسیب‌پذیری و تاب‌آوری دارد. ممکن است کشوری بسیار آسیب‌پذیر باشد، اما درآمد سرانه بالا و بی‌ثباتی درآمدی کمی داشته باشد. این واقعیت را «تناقض سنگاپور»² گویند که کشوری کوچک بسیار آسیب‌پذیر می‌تواند به لحاظ اقتصادی بسیار موفق باشد (Bruglio, 2004).

در تعامل میان تاب‌آوری و آسیب‌پذیری، مدلی را بریگوگیلو و همکارانش ارائه کردند که چارچوبی روش‌شناختی برای ارزیابی ریسک اقتصادی که در معرض شوک‌های خارجی است، ارائه می‌دهد. در واقع در این مدل، ریسک اقتصادی دو عنصر اصلی دارد:

- 1 . Geographic Vulnerability Index
- 2 . Singapore Paradox

عنصر اول که با آسیب‌پذیری از طریق شرایط ذاتی یک اقتصاد همراه است که در معرض شوک‌های اقتصادی خارجی قرار گرفته است که ناشی از آزادی تجارت، تمرکز صادراتی و وابستگی به واردات استراتژیک است.

عنصر دوم که با ابزارهای سیاستی همراه است و موجب ثبات اقتصادی، انعطاف‌پذیری بازار، توسعه اجتماعی و حکمرانی خوب می‌شود (Briguglio et al, 2009).

علاوه بر دو مفهوم تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی، تعاریف معادل دیگری نیز از اقتصاد مقاومتی وجود دارد که زیر به طور خلاصه به آنها اشاره می‌شود:

۳. ضد شکنندگی اقتصادی^۱

شکنندگی به خاصیتی اشاره دارد که با اندک فشار و تنش ولو ملایم و متوسط به راحتی چیزی بشکند یا دچار شکست شود. خاصیت مقابل آن، خاصیت ضد شکنندگی است که «نسیم نیکلاس طالب» آن را خاصیتی می‌داند که چیزی از عوامل تنش‌زا قوت کسب کند و از شکست‌ها قدرت به دست آورد مانند سیر تکامل. در واقع یک سیستم ضد شکننده دوست‌دار تنش است، زیرا با آن به سمت تکامل حرکت می‌کند. این مفهوم بدان معناست که منابع و ظرفیت‌ها طوری تنظیم می‌شوند که احتمال ضربه به آنها به حداقل برسد و از سوی دیگر بتوان عواید مثبتی را نیز به دست آورد (Nicolas, 2012).

۴. اقتصاد پایدار و متداوم^۲

1 . Economic Anti-fragility
2 . Economic Sustainability

اقتصاد پایدار اصطلاحی است که برای یافتن استراتژی‌های مختلف به منظور استفاده از ظرفیت موجود در بهترین مزیت‌شان به کار می‌رود. این مفهوم مستلزم یافتن راهی است که منابع هم کارا و هم مسئولانه استفاده شوند و هم عایدی بلندمدت داشته باشند. پایداری به معنی تغییر نکردن نیست یا به معنای مدینه فاضله‌ای که هیچ چیز بدی در آن رخ ندهد. یک جامعه پایدار در پی بقا و بهبود مشخصه‌های اقتصادی، محیطی و اجتماعی یک ناحیه است تا اعضای آن بتوانند سالم، بهره‌ور و با لذت به حیات ادامه دهند (محمد علی پور، بی تا).

۵. استحکام و پیوستگی متقابل^۱

مفهومی است که به دنبال ریشه‌دار کردن فعالیت‌های اقتصادی با ایجاد پایه‌های محکم، مشارکت، تعاون و اقدام متقابل است که در برابر شاخص فردگرایی رقابتی در پارادایم سرمایه‌داری جریان غالب اقتصادی است (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴).

۶. ثبات اقتصاد کلان^۲

اقتصادی باثبات است که آسیب‌پذیری خود را در برابر شوک‌های خارجی حداقل کند و بتواند راه را برای رشد اقتصادی با ثبات فراهم آورد. ثبات اقتصاد کلان به مقدار زیادی با کاهش نااطمینانی و پیشبرد برنامه‌ریزی بلندمدت، موجب رشد اقتصادی می‌شود. برای توضیح محیط با ثبات اقتصادی از شاخص‌هایی مانند تورم، نرخ بهره، بدهی دولت، وضعیت تراز پرداخت و نرخ ارز استفاده می‌شود. میزان کسری بودجه در حد معقول، نرخ ارز رقابتی و نزدیک به سطح تعادلی و نرخ بهره و نرخ ارز مناسب برای رشد اقتصادی، محیط اقتصاد کلان باثبات را ایجاد می‌کند (خلیلی عراقی و رمضان پور، ۱۳۸۰).

۷. مقاوم بودن مدل‌ها و نهادها^۳

مقاوم بودن «توانایی سیستم برای مقابله با تغییرات به‌گونه‌ای که حالت با ثبات اولیه را حفظ کند» تعریف می‌شود. به طور خاص، مقاوم بودن مدل اقتصادی به معنای توانایی مدل در معیتر باقی ماندن با در نظر گرفتن فروض مختلف است (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴).

-
- 1 . Economic Solidarity
  - 2 . Macroeconomics Stablity
  - 3 . Robustness

۸. اقتصاد وضعیت یکنواخت یا وضعیت استنادگی^۱

اقتصاد وضعیت یکنواخت نوعاً برای اقتصاد ملی به کار می‌رود، ولی می‌توان آن را برای اقتصاد یک شهر یا یک ناحیه نیز به کار برد؛ بنابراین به حالتی که اقتصاد اندازه نسبتاً ثابتی دارد، اطلاق می‌شود (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴).

مؤلفه‌های راهبردی اقتصاد مقاومتی از نگاه مقام معظم رهبری (مدظله)

بعد از تبیین مفهوم اقتصاد مقاومتی توسط مقام معظم رهبری (مدظله) در کشور، نخبگان جامعه تفاسیر مختلفی از اقتصاد مقاومتی ارائه داده‌اند که هیچ‌یک از آنها مفهوم اصلی اقتصاد مقاومتی مد نظر معظم له را به طور کامل نمی‌رساند. برخی مفهوم اقتصاد ریاضتی و برخی معنای اقتصاد تدافعی را مطرح کردند؛ حال آنکه این مفاهیم با اهم موضوعات اقتصاد مقاومتی متفاوت و در برخی موارد متضاد بود. از آنجا که مبدع واژه اقتصاد مقاومتی خود مقام معظم رهبری (مدظله) بوده‌اند، ضروری است برای تبیین دقیق اقتصاد مقاومتی و ارائه تعریفی جامع، به بیانات ایشان رجوع کنیم. در ادامه مقاله به تبیین دیدگاه مقام معظم رهبری درباره اقتصاد مقاومتی و مفاهیم و موضوعات ذیل آن طبق بیانات ایشان می‌پردازیم. قبل از پرداختن به مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی، به ضرورت و تعریف این الگوی اقتصادی می‌پردازیم.

۱. هدف از تحریم و ضرورت مقاومت

«هدف این است که دشمن می‌خواهد با فشار اقتصادی و با تحریم و این‌گونه کارها، سلطه اهریمنی خودش را به این کشور برگرداند. کشوری به این خوبی، با این همه منابع، با این موقعیت سوق الجیشی، با همه امکانات، زیر نگیں قدرتی در دنیا بوده است. انقلاب دست اینها را کوتاه کرد و مسئله انرژی هسته‌ای بهانه است. آن کسانی که خیال می‌کنند اگر ما مسئله انرژی هسته‌ای را حل می‌کردیم، مشکلات نیز حل می‌شد، خطا می‌کنند. مسئله انرژی هسته‌ای و حقوق بشر و مسائل گوناگون را مطرح می‌کنند؛ اینها همه بهانه است. مسئله فشار است. می‌خواهند یک ملت را به زانو در بیاورند؛ می‌خواهند انقلاب را زمین بزنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۶/۱۶).

«آنچه اینها را از ملت ایران عصبانی می‌کند و به این جور تصمیم‌ها وادار می‌کند، سرافرازی ملت ایران است؛ گردنکشی ملت ایران است. این روحیه استقلال، این روحیه قدر خود شناختن، این روحیه عدم تسلیم که به برکت اسلام و قرآن در ملت ایران

1 . Stationary

به وجود آمده، این است که آنها را عصبانی می‌کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۷/۱۹). «تحریم برای این است که ملت ایران به ستوه بیاید، بگوید آقا ما به خاطر دولت جمهوری اسلامی داریم زیر فشار تحریم قرار می‌گیریم؛ رابطه ملت با نظام جمهوری اسلامی قطع بشود» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۶/۱۶).

«این یک واقعیت است که اگر کشور در مقابل فشارهای (اقتصادی) دشمن - از جمله در مقابل همین تحریم‌ها و از این چیزها- مقاومت مدبرانه بکند، نه فقط این حربه کُند خواهد شد، بلکه در آینده هم امکان تکرار چنین چیزهایی وجود نخواهد داشت؛ چون این یک گذرگاه است، این یک برهه است؛ کشور از این برهه عبور خواهد کرد. این چیزهایی که الان آنها تهدید و تحریم می‌کنند، جز آمریکا و جز رژیم صهیونیستی، هیچ‌کس از این تحریم‌ها ذی‌نفع نیست. دیگران را با زور و با فشار و با رودربایستی و با این چیزها وارد میدان کرده‌اند. از اینجا پیداست که زور و فشار و رودربایستی نمی‌تواند خیلی ادامه پیدا کند؛ یک مدتی است. شاهدش هم این است که مجبور شدند بیست کشور را از تحریم‌های نفتی و امثال اینها استثنا کنند! دیگری هم که استثنا نشدند، خودشان مایل نیستند و بیش از آنچه ما بخواهیم یا همان اندازه که ما می‌خواهیم، آنها دنبال راه‌حل می‌گردند. بنابراین بایستی مقاومت کرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

«فشارهای دشمن و شرایط سخت، ما را ضعیف نکرده [است]. سختی‌ها و تنگناهایی که در این سی سال وجود داشته، ما را تضعیف نکرده است؛ بلکه ما را نیرومند و مقاوم هم کرده است. امیرالمؤمنین (علیه سلام الله و الملائکه اجمعین) فرمود: «ألا و انَّ الشَّجَرَةَ الْبَرِّيَّةَ اَصْلَبُ عَوْدًا... و اقوی و قوداً»؛ هم محکم‌تر است، هم وقتی که آن را آتش زدی، آتشش ماندگارتر است. خاصیت شرایط سخت این است. شرایط سخت، شرایط پرچالش، ملت‌ها را مقاوم می‌کند؛ رؤسا و مدیران و مسئولان و رهبران کشورها را مقاوم می‌کند؛ مثل یک ورزش، آنها را تقویت می‌کند، نیروی آنها را مضاعف می‌کند، همت آنها را مضاعف می‌کند و آنها را دنبال کارهای بزرگ‌تر می‌برد و این بحمدالله در کشور اتفاق افتاده است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۶/۲۵).

۲. تعریف اقتصاد مقاومتی

«در چنین شرایطی [شرایط سخت تحریمی و با وجود فشارهای بین‌المللی] آراهاکار اصلی، اقتصاد مقاومتی است؛ یعنی اقتصادی که همراه با مقاومت در مقابل کارشکنی و خباثت دشمن باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳). «در اقتصاد

مقاومتی، یک رکن اساسی و مهم، مقاوم بودن اقتصاد است. اقتصاد باید مقاوم باشد؛ باید بتواند در مقابل آنچه ممکن است در معرض توطئه دشمن قرار بگیرد، مقاومت کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۰۱/۰۱).

«البته اقتصاد مقاومتی فقط جنبهٔ نفی نیست؛ این جور نیست که اقتصاد مقاومتی معنایش حصار کشیدن دور خود و فقط انجام یک‌سری کارهای تدافعی باشد؛ اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که به یک ملت امکان می‌دهد و اجازه می‌دهد که حتی در شرایط فشار هم رشد و شکوفایی خودشان را داشته باشند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۱۶).

«اقتصاد مقاومتی معنایش این است که ما یک اقتصادی داشته باشیم که هم روند رو به رشد اقتصادی در کشور محفوظ بماند، هم آسیب‌پذیری‌اش کاهش پیدا کند؛ یعنی وضع اقتصادی کشور و نظام اقتصادی طوری باشد که در مقابل ترفندهای دشمنان که همیشگی و به شکل‌های مختلف خواهد بود، کمتر آسیب ببیند و اختلال پیدا کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

درباره اقتصاد مقاومتی می‌توان به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله) نیز اشاره کرد. ایشان الگوی اقتصاد مقاومتی را الگوی اقتصادی بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی دانسته‌اند که هم بر مشکلات اقتصادی فائق آید، هم دشمن را در تهدیدهای اقتصادی خود ناکام کند، هم در جهان کنونی، با حفظ دستاوردهای کشور و تداوم پیشرفت‌ها و تحقق آرمان‌ها، اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، درون‌زا، برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد. از سوی دیگر در متن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به ویژگی‌های دیگری از جمله رویکرد جهادی، انعطاف‌پذیری، مولد بودن، فرصت‌سازی و انعطاف‌پذیری این الگوی اقتصادی اشاره شده است که می‌توان این تعابیر را به عنوان تعریف جامعی از اقتصاد مقاومتی در نظر گرفت.

۳. حوزهٔ تولید در اقتصاد مقاومت

الف) حمایت از تولید ملی

«یک رکن اقتصاد مقاومتی، حمایت از تولید ملی است؛ صنعت و کشاورزی. آمارهایی که آقایان می‌دهند، آمارهای خوبی است؛ از داخل دولت هم، خود مسئولین به ما می‌گویند که بعضی کارخانه‌ها دچار مشکل‌اند، اختلال دارند، در بعضی جاها تعطیلی صنایع وجود دارد. باید اینها را علاج کرد. اینها طبعاً ایجاد اشکال می‌کند. اگر چنانچه

همین بخش دوم قضیه - یعنی آن نیمهٔ خالی لیوان - نمی‌بود، شما امروز از لحاظ رونق اقتصادی، وضع بهتری را در کشور ارائه می‌کردید و کمک‌های بیشتری به مردم می‌شد. بالاخره حمایت از تولید ملی، آن بخش درون‌زای اقتصاد ماست و به این بایستی تکیه کرد. واحدهای کوچک و متوسط را فعال کنید. البته خوشبختانه واحدهای بزرگ ما فعال‌اند، خوب‌اند و سوددهی‌شان هم خوب است، کارشان هم خوب است، اشتغال‌شان هم خوب است؛ لیکن باید به فکر واحدهای متوسط و کوچک باشید؛ اینها خیلی مهم است، اینها در زندگی مردم تأثیرات مستقیم دارد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

ب) حمایت مسئولان از بخش مردمی (خصوصی) در اقتصاد

«خود اقتصاد مقاومتی شرایط و ارکانی دارد؛ یکی از بخش‌هایش همین تکیه به مردم است؛ همین سیاست‌های اصل ۴۴ با تأکید و اهتمام و دقت و وسواس هرچه بیشتر باید دنبال شود؛ این جزو کارهای اساسی شماست. در بعضی از موارد، من از خود مسئولین کشور می‌شنوم که بخش خصوصی به‌خاطر کم‌توانی‌اش جلو نمی‌آید. خوب، باید فکری بکنید برای اینکه به بخش خصوصی توان بخشی بشود؛ حالا از طریق بانک‌ها یا قوانین لازم و مقررات لازم است؛ از هر طریقی که لازم است، کاری کنید که بخش خصوصی، بخش مردمی، فعال شود. به مردم هم باید واقعاً میدان داده شود» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲). «دستگاه‌های دولتی کشور و دستگاه‌هایی که می‌توانند کمک کنند - مثل قوهٔ مقننه و قوهٔ قضائیه - کمک کنند که مردم وارد میدان اقتصاد شوند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

ج) استفادهٔ حداکثری از منابع موجود در کشور

«لازم است همت مضاعف و کار مضاعف در استفادهٔ بهینه از منابع موجود کشور و امکاناتی که وجود دارد صورت پذیرد. از همهٔ آن چیزهایی که می‌تواند برای سازندگی کشور در دوران‌های آینده مورد استفاده قرار بگیرد یا زندگی عمومی مردم را رفاه و رونق ببخشد، باید حداکثر استفاده بشود؛ یعنی همان چیزی که یکی از ارکانش اصلاح الگوی مصرف است. از آب در کشور استفادهٔ بهینه بشود. ما امروز از آب در کشور استفادهٔ بهینه نمی‌کنیم. بنابراین استفادهٔ بهینه از امکانات و منابع موجود کشور و بهره‌وری مهم است؛ بهره‌وری بیشتر از آنچه داریم و آنچه بسیاری از آنها متأسفانه مورد اسراف و استفادهٔ غلط قرار می‌گیرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۱/۰۱).

«استفاده حداکثری از زمان و منابع و امکانات بسیار مهم است. از زمان باید حداکثر استفاده بشود. طرح‌هایی که سال‌های متمادی طول می‌کشید، امروز خوشبختانه با فاصله کمتری انسان می‌بیند که فلان کارخانه در ظرف دو سال، در ظرف هجده ماه به بهره‌برداری رسید. باید این را در کشور تقویت کرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

د) توجه ویژه به تولید و کارآفرینی

«همه مسئولان و دلسوزان کشور باید خود را موظف و مکلف به ایجاد کار، تولید، کارآفرینی و پررونق کردن روزافزون این کارگاه عظیم بدانند؛ کشور ایران حقیقتاً امروز یک کارگاه عظیمی است و همه باید خودشان را موظف بدانند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۶/۱۶).

ه) حمایت از کار و کارگر

«اگر بخواهیم خودمان را از نفت بی‌نیاز کنیم، غیر از این است که باید به محیط کار، به جامعه کارگری، به مسئله کارگاه‌ها و به مسئله آموزش کارگران، اهتمام ویژه‌ای بشود؟... هم مجلس، هم دولت، هم مسئولان گوناگون، باید به مسئله کار و کارگر به چشم موضوعی که گاهی با آن مواجه می‌شوند و یک تنگنایی پیدا می‌شود، نگاه نکنند؛ باید به موضوع کار و کارگر به چشم یک مسئله اساسی و حقیقی کشور نگاه کنند... توسعه اقتصادی، بدون تقویت مسائل کار و نگاه به کار، امکان‌پذیر نیست. این انسانی که خودش را صرف کار می‌کند، باید بداند که نظام پشتیبان اوست» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۸/۰۲/۱۵).

و) توجه به کیفیت تولیدات داخلی

«یکی از مصادیق همت و کار مضاعف و یکی از مسائل اساسی، همت مضاعف و کار بیشتر در کیفیت بخشیدن به تولیدات داخلی است. ما امروز هم در زمینه صنعت و هم در زمینه کشاورزی تولیدات داخلی زیادی داریم. باید به کیفیت اینها اهمیت بدهیم و کیفیت‌شان را بالا ببریم. باید به نحوی باشد که مصرف‌کننده احساس کند آنچه در کشورش تولید می‌شود و به دست کارگر ایرانی تولید می‌شود، از لحاظ کیفیت، یا بهتر از نوع خارجی است یا لاقل هم‌سطح آن است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۱/۰۱).

ز) توجه ویژه به تولیدات دانش‌بنیان و طرح‌های تحقیق و توسعه در تولید «کاهش وابستگی به نفت یکی دیگر از الزامات اقتصاد مقاومتی است. اگر بتوانیم از همین فرصت که امروز وجود دارد، استفاده و تلاش کنیم نفت را با فعالیت‌های اقتصادی درآمذزای دیگر جایگزین کنیم، بزرگ‌ترین حرکت مهم را در زمینه اقتصاد انجام داده‌ایم. امروز صنایع دانش‌بنیان از جمله کارهایی است که می‌تواند این خلأ را تا میزان زیادی پر کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳). «به نظر من یکی از بخش‌های مهمی که می‌تواند این اقتصاد مقاومتی را پایدار کند، همین شرکت‌های دانش‌بنیان است. این یکی از بهترین مظاهر و یکی از مؤثرترین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی است؛ این را باید دنبال کرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۸). «این بخش شرکت‌های دانش‌بنیان و فعالیت‌های اقتصادی دانش‌بنیان خیلی جاده باز و امیدبخشی است. زمینه بسیار خوبی است. ما استعدادهای برجسته‌ای داریم که می‌توانند در این مورد کمک کنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

ح) اقتصاد مقاومتی در حوزه مصرف رهبر معظم انقلاب در حوزه مصرف به دو قسم از این حوزه می‌پردازند: هم مصارف عمومی در سطح جامعه و مردم را مد نظر قرار می‌دهند و هم به مصارف دولتی و سازمان‌های حکومتی اشاره دارند.

– در حوزه مصارف عمومی

اصلاح الگوی مصرف از نگاه فرهنگ‌سازی: «یک مسئله مهم در اقتصاد مقاومتی، مدیریت مصرف است. مصرف هم باید مدیریت شود. این قضیه اسراف و زیاده‌روی، قضیه مهمی در کشور است. حال چگونه باید جلوی اسراف را گرفت؟ هم فرهنگ‌سازی لازم است و هم اقدام عملی. فرهنگ‌سازی‌اش بیشتر به عهده رسانه‌هاست» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

«فرهنگ‌سازی برای مصرف کالاهای ساخت داخل نیازمند تفکر، مطالعه، نگاه عمیق، برنامه‌ریزی و در نظر گرفتن ابعاد روان‌شناختی اجتماعی این موضوع است که صدا و سیما و سایر دستگاه‌های تبلیغاتی باید در این خصوص اهتمام جدی داشته باشند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۱/۱۵)

اصلاح الگوی مصرف و پرهیز از اسراف در مصرف کالاها: «مسئله مدیریت مصرف، یکی از ارکان اقتصاد مقاومتی است؛ یعنی مصرف متعادل و پرهیز از اسراف و تبذیر. دستگاه‌های غیردولتی، آحاد مردم و خانواده‌ها باید به این مسئله توجه کنند که این واقعاً جهاد است. امروز پرهیز از اسراف و ملاحظه تعادل در مصرف، بلاشک در مقابل دشمن یک حرکت جهادی است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

تمایل به مصرف کالاهای داخلی: «یک بُعد دیگر مسئله تعادل در مصرف و مدیریت مصرف این است که ما از تولید داخلی استفاده کنیم؛ آحاد مردم باید مصرف تولید داخلی را بر مصرف کالاهایی با مارک‌های معروف خارجی - که بعضی فقط برای نام و نشان، پز دادن و خودنمایی کردن در زمینه‌های مختلف دنبال مارک‌های خارجی می‌روند - ترجیح بدهند. خود مردم باید راه مصرف کالاهای خارجی را ببندند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳). «این افتخار نیست؛ این تفاخر غلطی است که ما مارک‌های خارجی را در پوشاکمان، وسایل منزلمان، مبلمانمان، امور روزمره‌مان و حتی در خوراکی‌هایمان به مارک‌های داخلی ترجیح بدهیم؛ درحالی که تولید داخلی در خیلی از موارد بسیار بهتر است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۱/۰۱).

«این فرهنگ غلطی است - که متأسفانه در بخش‌هایی از ما حاکم است - که مصنوعات خارجی را مصرف کنیم؛ این به ضرر دنیای ماست، به ضرر پیشرفت ماست. شما وقتی کالای داخلی را مصرف می‌کنید، به کارگر ایرانی کمک می‌کنید و اشتغال ایجاد می‌کنید؛ به سرمایه ایرانی کمک می‌کنید و رشد و نمو ایجاد می‌کنید» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۱/۰۱).

- در حوزه مصارف دولتی

صرفه‌جویی در بخش‌های دولتی: «مسئله مدیریت مصرف، یکی از ارکان اقتصاد مقاومتی است؛ یعنی مصرف متعادل و پرهیز از اسراف و تبذیر. دستگاه‌های دولتی باید به این مسئله توجه کنند که این واقعاً جهاد است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

«یک مسئله مهم در اقتصاد مقاومتی، مدیریت مصرف است. مصرف باید مدیریت شود. بخش عملیاتی‌اش هم به نظر من از خود دولت باید آغاز شود. این لازم است؛ این را جدی بگیرید. دولت خودش یک مصرف‌کننده بسیار بزرگ است. یک مصرف‌کننده بزرگ، دولت است. حقیقتاً در کار مصرف، صرفه‌جویی کنید. صرفه‌جویی، موضوع بسیار لازم و مهمی است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

تغییر فرهنگ مصرف به سمت مصرف کالاهای داخلی: «این موضوع را همه دستگاه‌های دولتی توجه داشته باشند - دستگاه‌های حاکمیتی، مربوط به قوای سه‌گانه - که سعی کنند هیچ تولید غیرایرانی را مصرف نکنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳). «شما دولت‌مردان به مصرف تولیدات داخلی هم اهمیت بدهید. در دستگاه شما، در وزارتخانه شما، اگر اقلام روزمره‌ای که مورد نیاز وزارتخانه است، تهیه می‌شود، سعی کنید هم‌ه‌اش از داخل باشد؛ اصرار بر این داشته باشید؛ خود این، یک قلم خیلی بزرگی می‌شود. اصلاً ممنوع کنید و بگویید هیچ‌کس حق ندارد در این وزارتخانه جنس خارجی مصرف کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

ط) اقتصاد مقاومتی در حوزه مدیریت اقتصادی کشور

- در حوزه مدیران و مسئولان حکومتی

مبارزه با مفاسد اقتصادی: «واقعاً نمی‌شود ما کار اقتصادی درست و قوی بکنیم، اما با مفاسد اقتصادی مبارزه نکنیم؛ این واقعاً نشدنی است. تصور نشود بدون مبارزه با مفاسد اقتصادی ما می‌توانیم سرمایه‌گذاری مردمی و کار سالم مردمی داشته باشیم و تصور نشود که مبارزه با مفاسد اقتصادی موجب می‌شود که ما مشارکت مردم و سرمایه‌گذاری مردم را کم داشته باشیم؛ نه، چون اکثر کسانی که می‌خواهند وارد میدان اقتصادی بشوند، اهل کار سالم‌اند، مردمان سالمی هستند. باید با چشم‌های تیزبین، ریزبین و دوربین مراقبت کنید که کسانی به عنوان ایجاد اشتغال و ایجاد کار و کارآفرینی تسهیلات بانکی بگیرند، اما کارآفرینی واقعی انجام نگیرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

تدبیر، برنامه‌ریزی و پرهیز از تصمیم‌های خلق‌الساعه: «حرکت براساس برنامه، یکی از کارهای اساسی است. تصمیم‌های خلق‌الساعه و تغییر مقررات، جزو ضربه‌هایی است که به «اقتصاد مقاومتی» وارد می‌شود و به مقاومت ملت ضربه می‌زند. این راه، هم دولت محترم، هم مجلس محترم باید توجه داشته باشند؛ نگذارند سیاست‌های اقتصادی کشور در هر زمانی دچار تذبذب و تغییرهای بی‌مورد شود» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

«اگر مسئولین که در این کشور بزرگ و با این بنیه قوی، مسئولیت را پذیرفتند، با تدبیر کار کنند - توصیه‌ای که ما همیشه به مسئولین و مدیران کشور می‌کنیم - با حزم و تدبیر عمل کنند، آن وقت می‌توانیم از هر تهدیدی یک فرصتی بسازیم؛

همچنان که در سال ۹۱ از تهدیدهای دشمن فرصت ساختیم و توانستیم به طرف جلو حرکت کنیم» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۱/۱).

ی) در حوزه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و راهبردهای اقتصادی

دید بلندمدت به تحقق شعارهای سالانه صادره از مقام معظم رهبری: «ما مسئله اصلاح الگوی مصرف، مسئله جلوگیری از اسراف، مسئله همت مضاعف و کار مضاعف، مسئله جهاد اقتصادی و تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی را به عنوان شعارهای زودگذر مطرح نکردیم؛ اینها چیزهایی است که می‌تواند حرکت عمومی کشور را در زمینه اقتصاد ساماندهی کند و ما را به پیش ببرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

«ما امسال گفتیم همت مضاعف؛ خوشبختانه در سراسر کشور نشانه‌های همت مضاعف در کارهای گوناگون دیده می‌شود. این همت مضاعف کار لازمی است؛ اما همت مضاعف فقط مال امسال نیست؛ همت مضاعف باید به طور مستمر وجود داشته باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۱۰/۰۸).

برنامه جامع مدیریتی: «با سرمایه‌گذاری لازم، با برنامه‌ریزی درست و متین و با پشتکار و جدیت، ما خواهیم توانست در مدت یک برنامه مشخص کاری بکنیم که از این پس کشور در عرصه اقتصادی از تحریم اقتصادی و محاصره اقتصادی، هیچ باکی نداشته باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۲/۱۵).

«کشور باید سیاست اقتصادی کلان روشن و مدون و برنامه‌ریزی شده داشته باشد و حوادث گوناگون نتواند تغییر و تبدیلی در آن ایجاد کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۱/۱).

دید راهبردی به مسائل مدیریت اقتصادی کشور: «ما در برنامه‌ریزی‌ها همیشه باید جلوتر از دشمن حرکت کنیم. در مقابل فعالیت دشمن، کشور نباید در حال انفعال به سر ببرد. هوشمندانه باید نقشه دشمن را حدس زد و تشخیص داد و جلوتر از دشمن عمل کرد. ما در مواردی این‌گونه عمل کردیم و موفقیتش را دیدیم؛ یک نمونه، همین مسئله تأمین سوخت ۲۰ درصد مورد نیاز نیروگاه تحقیقاتی تهران است که رادیوداروهای مهم مورد نیاز کشور در آنجا تولید می‌شود. جوانان ما، دانشمندان ما، قبل از آنکه کار به نقطه فشار و حساس برسد، توانستند سوخت غنی شده ۲۰ درصد را تهیه کنند و آن سوخت را به صفحه مورد نیازی که در آن نیروگاه لازم بود تهیه شود، تبدیل کنند. اگر

دانشمندان ما، مردان علمی ما، جوانان ما این کار را نمی‌کردند، ما امروز باید با اصرار، با التماس، با هزینه زیاد، در مقابل کسانی که دوست ما نیستند، سوخت ۲۰ درصد را درخواست می‌کردیم. این باید برنامه‌ای برای همه مسائل اساسی کشور و همه نیازهای کشور باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۱/۱).

توجه ویژه به معیشت مردم به عنوان محوریت سیاست‌گذاری عمومی: «اهتمام جدی به حل مشکلات معیشتی مردم، از لوازم اقتصاد مقاومتی است. به نظر من، عمده مشکلات مربوط به معیشت قشرهای متوسط و ضعیف جامعه است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

۴. کاهش وابستگی به نفت و برنامه‌ریزی برای افزایش تولیدات غیرنفتی

«آنچه به نظر من مهم است، این است که برای قشرهای ضعیف، مشکلات اقتصادی‌ای وجود دارد؛ این را باید برطرف کنید. حالا بخشی از این مشکلات ناشی از تورم است. ما در کشور کمبود کالا نداریم؛ لیکن مسئله گرانی و کاهش قدرت خرید وجود دارد؛ این را باید علاج کنید؛ این به عهده بخش‌های مختلف اقتصادی است؛ یعنی هم بخش‌های ستادی اقتصادی، هم بخش‌های عملیاتی اقتصادی باید به طور جد ان شاء الله این را دنبال کنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۶/۰۲).

«من از سه چهار سال پیش، به خصوص تأکید کرده‌ام تا آنجایی که می‌توانند، باید وابستگی اقتصادی کشور به نفت را کم کنند. نفت، کالایی است که ما داریم. البته ارزشمند است و باید از این هم استفاده شود؛ منتها امروز سرنوشت این کالا به دست صاحبانش که ما باشیم نیست، به دست بیگانگان است! طبیعی است اقتصادی که بر پایه کالایی است که قیمت‌گذاری آن در دست دیگران است، همین مشکلات را هم دارد. ما احتیاجی نداریم به اینکه این کالا را این‌طور مصرف کنیم. ما می‌توانیم در داخل کشور، از منابع فراوان و عظیمی که وجود دارد، استفاده کنیم. کیفیت بنای هندسه اقتصاد کشور، از دوران رژیم وابسته پهلوی، کیفیت غلطی بوده که تغییر دادن آن تا امروز، کار دشواری بوده است. به خصوص در دوران جنگ که فرصت سازندگی و تولید هم نبود، همان روش وابستگی به نفت، ادامه پیدا کرد؛ روزبه‌روز تشدید شد یا لااقل همان‌طور ادامه یافت. مسئولین کشور، دولت خدمتگزار و علاقه‌مندان به سرنوشت این کشور می‌توانند این روش را عوض کنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۸/۰۱/۰۱).

«بودجه کشور ما متأسفانه از ده‌ها سال پیش به این طرف، وابسته به نفت است.

این روش را همه اقتصاددان‌های دلسوز رد می‌کنند؛ این روش در کشور ما عادت شده است. نفت را استخراج کنند، بفروشند و از پول آن، کشور را اداره کنند. این شیوه غلطی است. یکی از آرزوهای من این است که روزی ما بتوانیم کشور را به نحوی اداره کنیم که حتی اگر لازم بود، یک قطره نفت هم صادر نکنیم و کشور اداره شود. افزایش صادرات غیرنفتی موجب می‌شود که ما به این هدف نزدیک شویم» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۱/۰۱).

«انسان روزی در قضیه نفت احساس رضایت می‌کند که کشور قادر باشد با اختیار خودش اعلام کند که من مصلحت می‌دانم امروز تولیدم را فلان مقدار کم کنم؛ امروز سر فلان تعداد چاه کشور را طبق مصلحت کشور می‌خواهم ببندم؛ امروز می‌خواهم صادرات نفتم را این قدر کم کنم و نفت را در کارهای غیرسوخت مصرف کنم» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۰۳/۲۹).

«ما باید بتوانیم خودمان را از درآمد نفت واقعاً بی‌نیاز کنیم. یکی از بزرگ‌ترین بلیات اقتصاد ما و نه فقط اقتصاد ما، بلکه بلیات عمومی کشور، وابستگی ما به درآمد نفت است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۵/۲۶).

۵. مردمی‌کردن اقتصاد و حضور آحاد مردم در پیشبرد اقتصادی کشور

«هم دانشگاه‌ها، هم دستگاه‌های دولتی، هم آحاد مردمی که خوشبختانه توانایی و استعداد این کار را دارند، چه از لحاظ علمی، چه از لحاظ توانایی‌های مالی، باید تلاش کنند مسئولیت زمان خود و مقطع تاریخی حساس خود را بشناسند و به آن عمل کنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۸).

«انقلاب، ما را از وابستگی سیاسی نجات داد. در راه استقلال اقتصادی همکاری‌های زیادی شده است؛ اما همت همه ملت ایران از قشرهای مختلف را می‌طلبد تا کشور بتواند از لحاظ اقتصادی کاری بکند که دیگر تهدید به تحریم و محاصره اقتصادی معنا پیدا نکند. این خطاب به همه ملت است. همه باید دست‌به‌دست هم بدهند. هرکسی می‌تواند در این زمینه نقشی داشته باشد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۲/۱۵).

مشارکت مردمی در کار و تولید: «آنچه از ملاحظه وضعیت موجود کشور و ظرفیت‌های عظیمی که در دل این کشور و ملت بزرگ نهفته است به دست می‌آید، این است که آنچه مسئولین و مردم انجام داده‌اند، در مقابل آنچه ظرفیت عظیم این کشور برای پیشرفت و رسیدن به عدالت است، کار بزرگی نیست. باید همه بیش از آنچه که در

گذشته تلاش نموده‌اند، تلاش کنند و خود را موظف بدانند. امسال برای اینکه بتوانیم طبق اقتضائات کشور و ظرفیت‌های کشور حرکت کنیم، به این احتیاج داریم که همت خودمان را چندبرابر کنیم؛ کار را مترکم‌تر و تلاش‌ها را بیشتر کنیم» (پیام مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۱/۰۱).

«این جانب از همه کسانی که در تنظیم و اداره امور جاری کشور نقشی بزرگ یا کوچک دارند؛ از کارگران و عناصر فنی، کشاورزان و روستاییان، مدیران و کارکنان دولتی، کسبه و پیشه‌وران صمیمانه درخواست می‌کنم که با توجه به اینکه امروز اهتمام دشمنان نسبت به ما مضاعف است، آنان نیز کار و تلاش خود را مضاعف کنند و در فضایی آکنده از صفا و خلوص و همکاری و هوشیاری، دشمنان را از تعرض به جمهوری اسلامی مأیوس کنند» (پیام مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۰۳/۱۸).

مشارکت مردمی در سرمایه‌گذاری: آدر این شرایط سخت تحریمی و با وجود فشارهای بین‌المللی [آحاد مردمی که خوشبختانه توانایی و استعداد این کار را دارند، از لحاظ توانایی‌های مالی، باید تلاش کنند مسئولیت زمان خود و مقطع تاریخی حساس خود را بشناسند و به آن عمل کنند] (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۸).

«از مصادیق مهم همت مضاعف و کار مضاعف در سرمایه‌گذاری و کارآفرینی است. بسیاری از کسانی که سرمایه دارند، پول دارند، درآمدهای کلانی دارند، نمی‌دانند این درآمدها را چگونه باید صرف کنند. پول را به جای سرمایه‌گذاری تولیدی، صرف تجملات می‌کنند؛ اینها یک حرکت مسرفانه نسبت به ثروت است. می‌شود پول و درآمد را سرمایه‌گذاری کرد. امروز وسایل این کار فراهم است. با فعال شدن بورس‌هایی که در کشور هست، می‌توان سرمایه‌گذاری کرد. همه می‌توانند آنچه را که دارند، در سرمایه‌گذاری‌ها دخالت بدهند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۱/۱).

توجه به سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی: «مردمی کردن اقتصاد، جزو الزامات اقتصاد مقاومتی است. این سیاست‌های اصل ۴۴ که اعلام شد، می‌تواند یک تحول به وجود بیاورد و این کار باید انجام بگیرد. البته کارهایی انجام گرفته ولی تلاش‌های بیشتری باید بشود» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳). «بخش خصوصی را باید کمک کرد. اینکه ما «اقتصاد مقاومتی» را مطرح کردیم، خود اقتصاد مقاومتی شرایطی دارد، ارکانی دارد؛ یکی از بخش‌هایش همین تکیه به مردم است؛ همین سیاست‌های اصل ۴۴ با تأکید و اهتمام و دقت و وسواس هرچه بیشتر باید دنبال شود» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۱/۶/۲).

۶. مشارکت نخبگان و دانشگاهیان در تبیین، نظریه پردازی و ارائه راهکارهای اجرایی «یکی از دوستان اطلاع دادند که ستادی دانشجویی برای تحقیق در اقتصاد مقاومتی تشکیل شده است. این جور کارهای عمیق، همان چیزی است که کشور به آن احتیاج دارد. شما (دانشگاهیان) باید فکر کنید، مطالعه کنید، تحقیق کنید. این تحقیق‌ها اگر به درد آن دستگاه مسئول هم نخورد یا به کار او نیاید یا نپسندد، قطعاً به کار شما می‌آید و به درد شما می‌خورد. این انگیزه جوان دانشجو و فکور، خیلی برای آینده کشور مهم است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۵/۱۹).

«در این شرایط سخت تحریمی [دانشگاه‌ها که خوشبختانه توانایی و استعداد این کار را دارند، از لحاظ علمی باید تلاش کنند مسئولیت زمان خود و مقطع تاریخی حساس خود را بشناسند و به آن عمل کنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳).

«اقتصاد مقاومتی یک فکر است، یک مطالبه عمومی است. شما دانشجو هستید، استاد هستید، اقتصاددان هستید؛ با زبان دانشگاهی، همین ایده اقتصاد مقاومتی را تبیین کنید و حدودش را مشخص کنید؛ یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تضمین‌کننده رشد و شکوفایی یک کشور باشد را تبیین کنید» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۱۶).

۷. اقتصاد مقاومتی در حوزه بین‌الملل و ابعاد خارجی

الف) در زمینه سیاسی

- دست کم نگرفتن طرف مقابل و تحریم‌ها

«البته [در برخورد با تحریم‌ها و فشارهای اقتصادی] نباید توان دشمن را دست کم بگیریم و سهل‌انگاری و ساده‌انگاری کنیم. مسئله، مسئله اساسی و مهمی است. شما کارگزاران نظام مثل یک ریاضی‌دانی که می‌خواهد یک مسئله مهم ریاضی را حل کند، بر سر این مسئله تلاشتان را به کار ببرید و مسئله را حل کنید» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۳).

- مقابله با سیاست‌های آمریکا و غرب در منزوی کردن جمهوری اسلامی ایران

«پرداختن به همکاری‌های منطقه‌ای - اکو، شانگهای و ... - چیزهای لازمی است. ما این چیزها را باید با جدیت دنبال کنیم و به آنها همت بگماریم» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۳/۲۹).

«در طول سال ۹۱ در عرصه سیاسی سعی کردند ایران اسلامی را به تعبیر خودشان در دنیا منزوی کنند؛ یعنی دولت‌ها را در رابطه‌شان و در نگاه‌شان به جمهوری اسلامی دچار تزلزل کنند و نگذارند جمهوری اسلامی سیاست‌های خود را در سطح منطقه، در سطح جهان و در سطح کشور خود گسترش دهد و اعمال کند. این کار با شکست کامل روبه‌رو شد. در مسائل بین‌المللی سعی اینها این بود که کاری کنند که اجلاس غیرمتمعهدها در تهران سست و سبک برگزار شود؛ درست عکس آنچه آنها می‌خواستند، اتفاق افتاد. سران کشورها و مسئولان بلندپایه در تهران شرکت کردند. درست نقطه مقابل آنچه دشمنان ملت ایران می‌خواستند، اتفاق افتاد و نتوانستند تأثیر بگذارند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۱/۱).

(ب) در زمینه اقتصادی

– استفاده از فرصت تحریم و زمینه‌سازی برای پیشرفت

«تلاش‌های اینها بی‌اثر نبود؛ اما در کنار اثر منفی، یک اثر مثبت بزرگی هم که مورد انتظار ما بود، اتفاق افتاد؛ یعنی تحریم موجب شد نیروهای درونی و ظرفیت عظیم ملت ایران فعال شود، استعدادهایی بروز کند و کارهای عظیمی تحقق پیدا کند که اگر تحریم نبود، این کارها اتفاق نمی‌افتاد. ما به برکت تحریم توانستیم به کارهای بزرگی دست بزنیم؛ جوانان ما توفیقاتی به دست بیاورند که اگر تحریم نبود، ما به این توفیقات یقیناً دست پیدا نمی‌کردیم. در زمینه کارهای زیربنایی در سال ۹۱ پیشرفت‌هایی صورت گرفت که در مقایسه با سال‌های قبل، برجستگی دارد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۱/۱).

«حوادث سال ۹۱ درس بزرگی به ما می‌دهد که یک ملت زنده از تهدید و فشار و سخت‌گیری دشمن هرگز به زانو در نخواهد آمد. برای ما و برای همه کسانی که مسائل ایران را دنبال می‌کنند معلوم شد آنچه برای یک ملت مهم است، تکیه به استعداد درونی خود، توکل به خدای بزرگ، اعتماد به خود و عدم تکیه به دشمنان است؛ این است که می‌تواند یک ملت را به جلو ببرد» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۱/۱).

«ملت ما ثابت کرد که وابسته نبودن به آمریکا و قدرت‌های بزرگ نه فقط موجب عقب‌افتادگی نیست، بلکه موجب پیشرفت است. وابسته نبودن به قدرت‌های بزرگ، برای یک ملت فرصت است، نه تهدید؛ و این فرصت را بحمدالله ملت ایران با قدرت خود، با شجاعت خود، با هوشمندی خود به دست آورده است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۱/۱).

«ملت ایران با حرکت خود، با استقلال خود، با خودباوری خود، با توکل به خدا اثبات کرد که می‌توان و می‌بایست در مقابل سلطه بیگانگان و سلطه‌جویان ایستاد و می‌توان ایستاد. این را ملت ایران اثبات کرده است. به برکت ایستادگی، به برکت توکل به خدا، به برکت به میدان آوردن همه استعدادهای خود؛ این یک تجربه است؛ هم برای خود ملت ایران و نسل‌های آینده تجربه است، هم برای ملت‌های دیگر تجربه است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۱/۱۱/۱۹).

– خلاقیت در ارائه راهکارهای (حقوقی-اقتصادی) در خصوص مقابله با تحریم‌ها
«دوستان درست گفتند که ما تحریم‌ها را دور می‌زنیم؛ بنده هم یقین دارم. ملت ایران و مسئولین کشور تحریم‌ها را دور می‌زنند، تحریم‌کنندگان را ناکام می‌کنند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۶/۱۶).

نتیجه‌گیری

در ادبیات متعارف مفاهیم مختلفی مرتبط و مشابه با واژه اقتصاد مقاومتی وجود دارد مانند تاب‌آوری، آسیب‌پذیری اقتصادی، شکنندگی اقتصادی، پایداری و تداوم، استحکام و پیوستگی متقابل، ثبات، مقاوم بودن مدل‌ها و نهادها و وضعیت یکنواخت اقتصاد کلان. محوریت این واژه‌ها در دو نکته اصلی است: نخست، فشارهای خارجی یا نقص‌های اقتصادی داخلی که اقتصادها را از حالت ثبات خارج می‌کند؛ دیگری، میزان تاب‌آوری، تحمل و مقاومت اقتصادها در برابر موارد یادشده یا انطباق اقتصادها با شرایط فوق. در مقابل در شرایط تحریمی و در جنگ اقتصادی ایران با استکبار جهانی، مفهوم اقتصاد مقاومتی را مقام معظم رهبری تبیین کردند. از منظر ایشان، این الگوی اقتصادی، الگویی برون‌گرا، درون‌زا، منعطف، با رویکرد جهادی، بومی، برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی، متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، پویا، پیشرو، مولد و فرصت‌ساز است. با تقابل دیدگاه‌های مقام معظم رهبری و نیز مفاهیم رایج در ادبیات اقتصادی متعارف در خصوص مفاهیم مرتبط و مشابه با اقتصاد مقاومتی می‌توان به نکات برجسته‌ای اشاره کرد که اصل تفاوت میان دیدگاه‌های فوق را آشکار می‌کند:

مبانی مفاهیم مشابه اقتصاد مقاومتی در ادبیات متعارف	مبانی مفهوم اقتصاد مقاومتی مطابق نظر مقام معظم رهبری
محوریت بحث در این مفاهیم پذیرش (انطباق) و تغییر رویکرد کلی اقتصادی یا مقاومت و تحمل شرایط بعد از اعمال فشارهای خارجی است.	محوریت در این مفهوم مقاومت و در عین حال جهش اقتصادی است.
موضوع اصلی در این مفاهیم فشارهای خارجی است که عمدتاً ناشی از ویژگی‌های ذاتی اقتصاد رقابتی و جهانی است.	موضوع اصلی در این مفهوم تحریم‌های عامدانه علیه کشور است.
تبیین این مفاهیم جنبه ارزشی ندارد و به ویژگی‌های اثباتی اقتصادها اشاره دارد.	این مفهوم جنبه‌های ایدئولوژیک و ارزشی را نیز دربردارد.
این مفاهیم در پی رویکردهای انفعالی در اقتصاد متعارف به وجود می‌آید و از خود ذات ندارد. (بعد از ورود فشارهای خارجی و بروز بی‌ثباتی و ناپایداری مطرح می‌شود.)	این مفهوم رویکردی فعالانه دارد و از خود ذات دارد و در پاسخ به یک ویژگی ذاتی اقتصادهای ایدئولوژیک (تحریم‌پذیری) مطرح می‌شود.
بازیابی و ترمیم بعد از ورود فشار از ویژگی‌های اصلی این مفاهیم است.	شناخت خطر و شناخت دشمن و جلوگیری از ورود از ویژگی اصلی این مفهوم است.
این مفاهیم ناظر به یک بعد از اقتصادهای متعارف است و در پارادایم اقتصاد متعارف معنا می‌شود.	این مفهوم خود یک الگوی اقتصادی است در برابر الگوی اقتصاد متعارف.
تنها به ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی اشاره دارد.	به کل ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و حقوقی اشاره دارد.
لازمه مقابله در این مدل اقتصادی آمادگی برای بازیابی و ترمیم است.	لازمه در این الگوی اقتصادی بصیرت، آمادگی، توان ترمیم و توان جهش است.
در این مفهوم در واقع بازگشت به شرایط سابق ثبات و پایداری در اقتصاد کلان مطرح است.	در این مفهوم تغییر الگو و سبک اقتصادی کل جامعه هدف قرار گرفته است.
در این مفاهیم، مبانی اقتصادی متعارف حاکم است.	در این مفهوم مبانی اسلامی در کنار مبانی عقلی اقتصاد متعارف به کار گرفته می‌شود.
این مفاهیم در خصوص کشورهای کوچک و کشورهایی که در اقتصادهای بین‌المللی دارای ساختار ضعیف و آسیب‌پذیرند، مطرح می‌شود.	این مفهوم مخصوص کشورهای ایدئولوژیک و حتی کشورهای با اقتصادهای قوی و بزرگ است.

منابع فارسی

- پیغامی، عادل، سمیعی نسب مصطفی و یاسر سلیمانی (۱۳۹۴)، «مقاوم‌سازی اقتصادی در ادبیات متعارف؛ مبادی علمی و نظری، ج اول، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).»
- خلیلی عراقی، منصور و اسماعیل رمضان پور (۱۳۸۰)، «اهمیت محیط با ثبات اقتصاد کلان»، مجله تحقیقات اقتصادی، ش ۵۸.
- محمد علی پور، رسول (بی‌تا)، «شاخص‌های توسعه پایدار».

www.tourismscience.ir

منابع لاتین

- Adger W. (2000), "Social and Ecological Resilience: Are They Related?", *Progress in Human Geography*, 24.
- Anderies, J. M. & M. A. Janssen & E. Ostrom (2004), "A Framework to Analyze the Robustness of Social- Ecological System from an Institutional Perspective", *Ecology and Society*, 9, 18.
- Armstrong, H. W., R. Read (2003), "The Determinants of Economic Growth in Small States", *The Round Table*, 368.
- Atkins, J & C. Easter & S. Mazzi (1998), *A Study on the Vulnerability of Development and Island States: A Composite Index*, London: Commonwealth Secretariat.
- Atkins, J & C. Easter & S. Mazzi (2000), "A Commonwealth Vulnerability Index for Developing Countries: The the Position of Small States", *Commonwealth Secretariat Economic Report 40*, London: Commonwealth Secretariat.
- Baritto, F. (2008), Disaster, Vulnerability and Resilience from a Macroeconomic Perspective, Background Paper for the 2009 ISDR Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction.
- Bishop, M. L. (2012), "The Political Economy of Small States: Enduring Vulnerability?", *Review of International Political Economy*, 19(5).
- Briguglio, L. & W. Galea (2003), "Updating and Augmenting the Economic Vulnerability Index", *Occasional Report on Island and Small States*, No. 2004/4, Institute of the University of the Malta.

- Briguglio, L. (1995), "Small Island States and Their Economic Vulnerabilities", *World Development*, 23, 1615-1632.
- Briguglio, L. (1995), "Small Island States and Their Economic Vulnerabilities", *World Development*, 23, 1615-1632.
- Briguglio, L. (1997), "Alternative Economic Vulnerability Indices for Developing Countries", *Report Prepared for the United Nations Department of Economic and Social Affairs*.
- Briguglio, L. (2004), "Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements", *Commonwealth Secretariat and the University of Malta*.
- Briguglio, L. (2013), "Root Causes of Debt in the Small Vulnerable Economies", *Small State Digest*, 20013(2), 4-9.
- Briguglio, L. (2004), "Economic Vulnerability and Resilience: Concept and Measurement", *Commonwealth Secretariat and the University of Malta*, 43-53.
- Briguglio, L., G. Cordina & N. Furrugia & S. Vella (2009), "Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements", *Oxford Development Studies*, 37(3), 229-247.
- Brown, D. R. (2010), "Institutional Development in Small States: Evidence from the Commonwealth Caribbean", *Halduskultuur Administrative Culture*, 11(1), 44-65.
- Chander, R. (1996), *Measurement of Vulnerability of Small States*, London: Commonwealth Secretaria.
- Cordina, G. (2008), "The Macroeconomics and Growth Dynamics of Small States", *Economic Review and Basic Statistics*, London: Commonwealth Secretariat, 21-37.
- Crowards, T. (1999), *An Economic Vulnerability Index for Developing Countries with Special Reference on the Caribbean: Alternative Methodologies and Provisional Results*, Barbados: Caribbean Development Bank
- Crowards, T. (2000), *An Index of Economic Vulnerability for Developing Countries*, Barbados: Caribbean Development Bank.
- Ganor, M. & Ben-lavy, Y. (2003), "Community Resilience: lesson Derived from Gilo under Fire", *Journal of Jewish Communal Services*, Winter-Spring.

- Guillaumont, P. (1999), On the Economic Vulnerability of low Income Countries, Mimeo, CERDI-CNRS, Unirersite d Auvergne, France.
- Guillaumont, P. (2009), *An Economic Vulnerability Index: Its Design and Use for and International Development Policy*, Oxford Development Studies, 37(3).
- Gunderson, L. H., & C. Folk (2005),” Resilience: Now more than Ever”, *Ecology and Society*, 10(2).
- Gwartney, J. & R. Lawson (2005), “Economic Freedom of the World 2005 Annual Report”, Vancouver, Fraser Fnstitute, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/vulnerable>.
- Nicolas Taleb, Nasim (2013), “Antifragile and Monetary System Lawrence H. White”, *Cato Journal*, Vol. 33, No. 3,
- Ott , K. & R. Dorin (2004), Theorie and Praxis Starker Nachhaltigkeit, Metropolis, Marburg, Germany.
- Platt, David (2013), “Resilient Future Creating Apporunity Ahead of Complex Change”, Resilient Futures Network.
- Plevris, Fragiadakis & Papadrakakis (2011), The PEOPLES Resilience Framework: A Conceptual Approach to Quantify Community Resilience, 3rd Ecomas Thematic Conference, Greece.
- Rose, A. (2007), “Economic Resilience to Natural and Man-made Disaster: Multidisciplinary Origins and Contextual Dimensions”, *Environmental Hazard*, 7.
- Turvey, R. (2007), “Vulnerability Assessment of Developing Countries: The Cause of Small-island Developing States”, *Developing Policy Review*, 25(2).
- UNDESA (2011), LDC Information: The Criteria for Identifying least Developed Countries.
- Wells, J. (1996), *Composite Vulnerability Index: A Preliminary Report*, London: Commonwealth Secreteria.

